

Dret de la Seguretat Social**2013/2014**

Codi: 102293

Crèdits: 6

Titulació	Tipus	Curs	Semestre
2500786 Dret	OT	4	0

Professor de contacte

Nom: Ricardo Esteban Legarreta

Correu electrònic: Ricardo.Esteban@uab.cat

Utilització d'idiomes

Llengua vehicular majoritària: espanyol (spa)

Algun grup íntegre en anglès: No

Algun grup íntegre en català: No

Algun grup íntegre en espanyol: Sí

Prerequisits

Per tal d'assolir un òptim seguiment de la matèria és convenient haver cursat Dret del treball I i II , atès que determinades institucions del contracte de treball --particularment la suspensió i l'extinció-- tenen incidència en l'acció protectora de la Seguretat Social.

Objectius

Dret de la Seguretat Social s'imparteix en el quart curs del grau de Dret. És una matèria de notable repercussió econòmica i social, i amb una clara incidència en l'activitat de les empreses i en la vida dels individus. El dret de la Seguretat Social ha assolit una autonomia creixent del Dret del treball atès que el Dret de la Seguretat Social té com a pretensió la protecció de tota la ciutadania, no només la d'aquelles persones que han desenvolupat o desenvolupen una activitat laboral o professional. Tanmateix, la ubicació de Dret de la Seguretat Social a l'itinerari d'Empresa exigeix fer una èmfasi especial en les obligacions empresarials en la matèria, així com en la protecció de les persones que desenvolupin una activitat enquadrades en el règim general de la Seguretat Social, que és el règim que afecta a la majoria de les empreses.

Des del punt de vista formatiu les finalitats concretes de Dret de la Seguretat Social són:

-Identificar el concepte, l'objecte, les fonts i les competències estatals, autonòmiques i europees en matèria de Seguretat Social.

-Diferenciar entre àmbit subjectiu del sistema de Seguretat Social, nivells de protecció, finançament i gestió.

-Identificar les obligacions de les empreses en matèria d'actes de comunicació (inscripció, afiliació, altes i baixes) i de cotització. Diferenciar entre contingències professionals i contingències comunes.

-Identificar les prestacions tècniques, subsidis i pensions dispensats pel sistema de de Seguretat Social. Diferenciar-les de les prestacions que es poden dispensar des de la previsió empresarial.

Competències

- Dret
- Analitzar adequadament les qüestions vinculades amb la igualtat entre homes i dones.
- Argumentar i fonamentar l'aplicació de les normes jurídiques.
- Buscar, interpretar i aplicar normes jurídiques, argumentant cada un d'aquests assumptes.

- Comunicar de manera persuasiva els punts de vista propis.
- Demostrar eficàcia en un entorn canviant, a l'hora d'enfrontar-se a noves tasques, responsabilitats o persones.
- Dominar les tècniques informàtiques per obtenir la informació jurídica (bases de dades de legislació, jurisprudència, bibliografia, etc.) i per comunicar dades.
- Exposar les reformes legislatives i els canvis jurisprudencials.
- Integrar la importància del dret com a sistema regulador de les relacions socials.
- Memoritzar i utilitzar la terminologia jurídica
- Negociar i intercedir en el marc d'un conflicte entre persones o institucions diferents (entre administracions públiques i administrat, en el marc familiar i de protecció de menors, entre empreses i treballadors i els seus representants, parts processals, etc.).
- Poder realitzar una aproximació a un problema jurídic utilitzant els mitjans d'investigació pertinents (fonts doctrinals, bases de dades legislatives, pàgines web d'institucions).
- Reconèixer i resoldre problemes.
- Redactar i formalitzar treballs, informes, escrits i dictamens.
- Redactar textos jurídics (contractes, dictàmens, sentències, interlocutòries, providències, testaments, legislacions, etc.).
- Ser capaç d'aprendre de manera autònoma i tenir un esperit emprenedor
- Tenir habilitat per prendre decisions.
- Treballar en equip: poder formar part de grups de treball i també coordinar-los i prendre decisions que afectin tot el grup.

Resultats d'aprenentatge

1. Actuar en una situació de conflicte plantejada com a treball pràctic.
2. Aplicar de manera combinada els principis de jerarquia i norma més favorables.
3. Aplicar el principi d'irrenunciabilitat dels drets laborals.
4. Comunicar de manera persuasiva els punts de vista propis.
5. Definir el contingut i la utilitat dels butlletins normatius i jurisprudencials i les bases de dades utilitzats en el marc laboral.
6. Definir els principis d'interpretació i aplicació del dret del treball.
7. Demostrar eficàcia en un entorn canviant, a l'hora d'enfrontar-se a noves tasques, responsabilitats o persones.
8. Descriure el contingut mínim i imprescindible dels documents juridicolaborals que s'utilitzen actualment: contractes de treball, convenis col·lectius o comunicacions entre empresa i treballador, entre d'altres.
9. Descriure els mecanismes i els principis jurídics utilitzats per a equilibrar les relacions que es produeixen en l'àmbit d'aplicació del dret del treball.
10. Descriure les bases de dades d'administracions públiques espanyoles i organitzacions europees i internacionals i saber accedir a les novetats que aquestes puguin facilitar.
11. Detectar els casos en què la negociació col·lectiva, els pactes unilaterals o les decisions unilaterals de l'empresa vulneren la igualtat entre homes i dones en el treball.
12. Detectar quan un pla d'igualtat té una efectivitat apreciable pel que fa a l'assoliment de la igualtat en l'empresa.
13. Enumerar els mitjans utilitzats (negociació col·lectiva, concertació social) pels grups i individus per a incidir en la creació del dret del treball.
14. Explicar i identificar el contingut i l'abast d'aquesta terminologia a tercers.
15. Identificar amb claredat els punts de controvèrsia i diferenciar entre conflictes laborals jurídics i d'interessos.
16. Identificar els diferents individus i grups socials i els seus interessos en l'àmbit d'aplicació del dret del treball: treballadors, empresaris, sindicats, associacions patronals, representants en l'empresa.
17. Identificar els punts i els aspectes que són objecte de reforma i integrar-los adequadament amb la part vigent de l'ordenament jurídic o de la jurisprudència i/o de la doctrina judicial.
18. Identificar els àmbits (en seu judicial, administrativa, de negociació de convenis col·lectius o d'altres) en els quals es pot negociar i/o intercedir entre diversos subjectes en situació de conflicte laboral.
19. Identificar les bases de dades de caràcter comercial i saber-les utilitzar adequadament.
20. Identificar les disposicions transitòries i derogatòries de les normes juridicolaborals i aplicar-les adequadament, en combinació amb el principi de condició més beneficiosa.
21. Interpretar i comprendre textos normatius laborals, sentències de l'ordre social i convenis col·lectius.

22. Interpretar la normativa laboral tenint en compte les regles generals d'interpretació i el principi pro operario.
23. Poder realitzar una aproximació a un problema jurídic utilitzant els mitjans d'investigació pertinents (fonts doctrinals, bases de dades legislatives, pàgines web d'institucions).
24. Reconèixer i resoldre problemes.
25. Redactar els documents esmentats amb un contingut i un estil adequats.
26. Redactar i formalitzar treballs, informes, escrits i dictamens.
27. Ser capaç d'aprendre de manera autònoma i tenir un esperit emprenedor.
28. Tenir habilitat per prendre decisions.
29. Treballar en equip: poder formar part de grups de treball i també coordinar-los i prendre decisions que afectin tot el grup.

Continguts

DRET DE LA SEGURETAT SOCIAL

I. FORMACIÓ HISTÒRICA I CONFIGURACIÓ

LLIÇÓ 1.FORMACIÓ HISTÒRICA I CONFIGURACIÓ

1. Els riscos socials i la protecció dels estats de necessitat.
 - 1.1. Tècniques inespecífiques: estalvi, beneficència i assegurança privada.
 - 1.2. Tècniques específiques de protecció: mutualisme obrer, assegurances socials obligatòries i Seguretat Social.
2. Antecedents normatius: de les assegurances socials a la Seguretat Social.
3. Concepte de sistema de Seguretat Social i la seva inclusió dins el conjunt de la Protecció Social.

II. SISTEMA ESPANYOL DE LA SEGURETAT SOCIAL

LLIÇÓ 2. ORDENACIÓ JURÍDICA DEL SISTEMA DE LA SEGURETAT SOCIAL

1. Ordenació jurídica del sistema de la Seguretat Social.
 - 1.1. Reconeixement constitucional de la Seguretat Social i el seu desenvolupament legal i reglamentari.
 - 1.2. Concepte de Dret de la Seguretat Social i els seus principis informadors.
 - 1.3. Reforma de la Seguretat Social.
2. Potestat legislativa de les Comunitats Autònomes en matèria de Seguretat Social.
3. Internacionalització del Dret de la Seguretat Social.
 - 3.1. Normes internes del contingut internacional.
 - 3.2. Normes comunitàries.
 - 3.3. Convenis internacionals.

LLIÇÓ 3. CONFIGURACIÓ DELS SISTEMA ESPANYOL DE LA SEGURETAT SOCIAL

1. Àmbit subjectiu del sistema de la Seguretat Social .

1.1. Criteris delimitadors de l'àmbit subjectiu

1.2. Àmbit subjectiu del nivell contributiu

1.3. Àmbit subjectiu del nivell no contributiu.

2. Nivells del sistema de la Seguretat Social.

2.1. Nivell contributiu.

2.2. Nivell no contributiu.

3. Estructura del nivell contributiu de la Seguretat Social.

3.1. Règim General.

3.2. Regímens especials. Sistemes especials.

4. Acció protectora del sistema de la Seguretat Social.

4.1. Aspectes generals de l'acció protectora:

A) Característiques: a) irrenunciabilitat; b) inembargabilitat; c) caràcter tributable; d) nombre de pagues per pensió.

B) Regles comunes a les prestacions: a) prescripció i caducitat; b) reintegrament per cobrament indegut; c) quantia màxima i mínima; d) actualització de les pensions.

4.2. Acció protectora bàsica: situacions protegides i prestacions.

4.3. Acció protectora complementària: Serveis Socials, assistència social i millores voluntàries.

LLIÇÓ 4. FINANÇAMENT I GESTIÓ DE LA SEGURETAT SOCIAL

1. Finançament de la Seguretat Social.

1.1. Plantejament: models de finançament dels sistemes de Seguretat Social.

1.2. Els principis vinculats al finançament: caixa única, separació de fonts i contributivitat

1.3. Fonts de finançament i mecanismes de reequilibri financer

1.4. Finançament del nivell no contributiu de la Seguretat Social

1.5. Finançament del nivell contributiu de la Seguretat Social.

1.6. El factor de sostenibilitat en el sistema de pensions.

2. Gestió de la Seguretat Social.

2.1. Aspectes jurídics de la gestió de la Seguretat Social.

2.2. Entitats Gestores i Serveis comuns.

2.3. Entitats col·laboradores: mútues d'accidents de treball i empreses.

2.4. Comunitats Autònomes i gestió de la Seguretat Social.

III. RÈGIM GENERAL DE LA SEGURETAT SOCIAL

LLIÇÓ 5. ÀMBIT SUBJECTIU I ACTES D'ENQUADRAMENT

1. Àmbit subjectiu del Règim General de la Seguretat Social.

1.1. Inclusions.

1.2. Exclusions.

2. Inscripció d'empreses.

2.1. Concepte.

2.2. Subjectes.

2.3. Objecte.

3. Afiliació de treballadors. Altes i baixes.

3.1. Concepte.

3.2. Subjectes: afiliant, afiliat i afiliador.

3.3. Objecte: afiliació, altes i baixes.

4. Cotització a la Seguretat Social.

4.1. Concepte.

4.2. Subjectes: obligats, responsable i perceptor.

4.3. Objecte: les quotes i la seva determinació, conceptes pels quals es cotitza, bases i tipus de cotització.

4.4. Supòsits especials de cotització.

4.5. Recaptació. Aplaçament i fraccionament.

LLIÇÓ 6. FET CAUSANT I ACCIÓ PROTECTORA

1. Fets causants.

1.1. Concepte.

1.2. Classes i classificació: fets comuns i fets professionals.

2. Fets professionals: accident de treball i malaltia professional.

2.1. Concepte.

2.2. Nexes causals.

2.3. Responsabilitats empresarials : especial referència al recàrrec de prestacions i a les indemnitzacions a càrrec de l'empleador.

3. Fets causants comuns: accident comú, malaltia comuna, maternitat i altres.

4. Acció protectora.

4.1. Situacions de necessitat protegida (remissió)

4.2. Règim general de les prestacions:

A) Modalitats (remissió)

B) Sistemes de determinació de prestacions: base, tipus i quantitats a tant alçat.

C) Requisits d'accés : període de carència i situació d'alta.

D) Responsabilitats empresarials en matèria de prestacions.

LLIÇÓ 7. ACCIÓ PROTECTORA (I): ALTERACIÓ DE LA SALUT, INCAPACITATS LABORALS I MATERNITAT

1. Alteració de la salut.

1.1. Concepte i configuració.

1.2. Subjectes beneficiaris. Requisits.

1.3. Prestacions: assistència sanitària i altres prestacions.

1.4. Gestió i dinàmica de les prestacions.

2. Incapacitat temporal per al treball.

2.1. Concepte.

2.2. Subjectes beneficiaris: Requisits.

2.3. Prestacions. Especial consideració del subsidi per incapacitat temporal.

2.4. Gestió i dinàmica de les prestacions.

3. Maternitat paternitat. i risc durant l'embaràs i la lactància.

3.1. Concepte.

3.2. Subjectes beneficiaris. Requisits.

3.3. Prestacions. Especial consideració del subsidi per maternitat.

3.4. Gestió i dinàmica de les prestacions.

3.5. Prestació per paternitat.

3.6. Prestació per risc durant l'embaràs.

3.7. Prestació per risc durant la lactància.

3.8. Prestació per a l'atenció de fills amb càncer o malaltia greu.

4. Incapacitat permanent.

4.1. Concepte.

4.2. Graus.

4.3. Subjectes beneficiaris. Requisits.

4.4. Prestacions. Especial consideració de les prestacions dineràries.

4.5. Gestió i dinàmica de les prestacions.

5. Lesions permanents no invalidants.

LLIÇÓ 8. ACCIÓ PROTECTORA (II): JUBILACIÓ I MORT I SUPERVIVÈNCIA

1. Jubilació.

1.1. Concepte.

1.2. Subjectes beneficiaris. Requisits.

1.3. Prestacions. Especial consideració de la pensió de jubilació.

1.4. Gestió i dinàmica de les prestacions.

1.5. Supòsits especials de jubilació anticipada.

2. Mort i supervivència.

2.1. Concepte i situacions protegides.

2.2. Subjecte causant i fet causant. Requisits.

2.3. Subjectes beneficiaris. Requisits.

2.4. Prestacions. Especial consideració de les pensions de viduitat i orfenesa i altres prestacions dineràries.

2.5. Gestió i dinàmica de les prestacions.

LLIÇÓ 9. ACCIÓ PROTECTORA (III): PROTECCIÓ DE LA FAMÍLIA I DESOCUPACIÓ

1. Protecció de la família.

1.1. Configuració i supòsits protegits.

1.2. Subjecte beneficiari. Requisits.

1.3. Prestacions: prestació no econòmica i prestacions econòmiques.

1.4. Gestió i dinàmica de les prestacions.

1.5. Procés de confluència dels nivells contributius i no contributius de les prestacions per protecció de la família.

2. Desocupació.

2.1. Concepte.

2.2. Supòsits generals i especials.

2.3. Subjectes beneficiaris. Requisits.

2.4. Prestacions. Nivell contributiu, nivell assistencial i renda activa d'inserció.

2.5. Gestió dinàmica de les prestacions.

IV. RÈGIMS ESPECIALS I SISTEMES ESPECIALS DE LA SEGURETAT SOCIAL.

MILLORES VOLUNTÀRIES.

LLIÇÓ 10. RÈGIMS ESPECIALS I SISTEMES ESPECIALS DE LA SEGURETAT SOCIAL

1. Règims especials.

1.1. Concepte.

1.2. Tipologia.

2. Regulació jurídica dels règims especials: subjectes protegits, finançament, acció protectora, gestió i dinàmica de les prestacions.

2.1. Règim especial agrari.

2.2. Règim especial de treballadors autònoms.

2.3. Règim especial dels treballadors del mar.

2.4. Règim especial dels treballadors de la llar familiar.

2.5. Règim especial dels funcionaris públics.

2.6. Altres règims especials.

3. Sistemes especials.

3.1. Concepte i supòsits.

3.2. Regulació jurídica.

LLIÇÓ 11. MILLORES VOLUNTÀRIES.

1. Les millores voluntàries de l'acció protectora de la Seguretat Social: concepte i règim bàsic.

2.- Millores gestionables per l'empresari.

3.- Millores de gestió externalitzada.

3.1.- El contracte d'assegurança col·lectiva.

3.2.- El pla de pensions.

V. PRESTACIONS ASSISTENCIALS DE SEGURETAT SOCIAL

LLIÇÓ 12. PRESTACIONS ASSISTENCIALS ESTATALS

1. Prestacions no contributives de Seguretat Social

1.1. Seguretat Social i prestacions no contributives:

Protecció Social.

1.2. Marc constitucional i legal de les prestacions no contributives.

2. Supòsits protegits i prestacions no contributives de Seguretat Social

2.1 Pensions.

2.1.1. Pensió d'invalidesa.

2.1.2. Pensió de jubilació.

2.2. Prestacions econòmiques familiars (remissió).

1. Assistència social i Serveis Socials de Seguretat Social.

1. La protecció per dependència.

4.1. Subjectes beneficiaris

4.2. Acció protectora: subjectes i entitats intervinents.

4.3. Contingut de l'acció protectora.

Metodologia

	E
	E

1. Activitats dirigides:

1.1 Classes magistrals: on l'estudiant assoleix les bases conceptuals de la matèria i seu el marc jurídic normatiu i jurisprudencial. Les classes magistrals són les activitats en les quals s'exigeix menys interactivitat a l'estudiant i estan concebudes com un mètode fonamentalment unidireccional de transmissió de coneixements del professor a l'alumne.

	1
	2

Es tracta d'activitats que els estudiants desenvoluparan en aula, amb la supervisió i suport del professor. Es tracta de l'elaboració d'alguns supòsits pràctics en aula o la realització de treballs preparatoris, com ara fitxes de sentències i/o normativa o assajos de pràctiques. Les activitats supervisades inclouen també l'anàlisi de problemes d'autoaprenentatge que s'hauran d'examinar i treballar en aula, les solucions dels quals es posaran en comú posteriorment.

3. Activitats autònomes:

3.1. Elaboració de documents d'activitats pràctiques: que seran lliurades i analitzades a l'aula (vegeu activitats dirigides 1.2). Es tracta de casos pràctics proposats amb l'antelació suficient pel professor, o bé de l'elaboració de fitxes de jurisprudència o resums de lectures per tal de ser utilitzats en classe pràctica.

3.2 Lectura i anàlisi de textos (jurisprudència, articles doctrinals) necessaris per a la realització dels supòsits pràctics.

3.2. Cerca de bibliografia i jurisprudència instrumental per a la resolució dels casos pràctics. En algun o alguns casos els estudiants hauran de fer la cerca autònoma de la documentació

Activitats formatives

Títol	Hores	ECTS	Resultats d'aprenentatge
Tipus: Dirigides			
Classes magistrals	32	1,28	21
Classes pràctiques	5	0,2	1, 4, 16, 20, 21, 22, 23, 24, 27, 28
Tipus: Supervisades			

Elaboració de fitxes i de pràctiques en aula	4	0,16	10, 17, 20, 21, 22, 24, 28, 29
Realització d'activitats d'autoaprenentatge en aula	4	0,16	4, 21, 23, 24, 27, 28, 29
Tipus: Autònomes			
Cerca de jurisprudència, bibliografia i altres materials	12	0,48	1, 7, 10, 15, 21, 24, 27
Estudi de la matèria	43	1,72	14, 17, 20, 21, 22, 27
Lectura de textos: jurisprudència, articles i documents complementaris	26	1,04	5, 21
Redacció de supòsits pràctics i de fitxes	22	0,88	17, 20, 21, 24, 25, 26

Avaluació

Convocatòries:

Cada estudiant comptarà amb dues convocatòries d'examen, la primera convocatòria i la convocatòria subsidiària. En ambdues convocatòries es seguirà el mateix criteri que tot seguit s'assenyala.

Part teòrica.

La part teòrica està composta de cinc preguntes. Dues de format més llarg, que valdran 10 punts cada pregunta i tres preguntes de format més breu amb un valor global de 10 punts. En el seu conjunt, les preguntes teòriques de l'examen tindran un valor de 30 punts.

No hi ha limitació d'espai en les respostes.

Part pràctica.

Tots els estudiants que no hagin superat la part pràctica per curs, hauran de realitzar un supòsit pràctic que tindrà un valor de 10 punts. A aquests efectes, s'haurà de portar a l'examen el text de la Llei General de la Seguretat Social i una calculadora. El cas pràctic estarà relacionat, en la majoria dels aspectes, amb les temàtiques tractades a classes pràctiques i a activitats d'autoaprenentatge durant el curs.

Valoració de les activitats pràctiques superades per curs.

Els estudiants que hagin presentat un mínim de 3 pràctiques -se'n proposaran 4 al llarg del quadrimestre-i hagin aprovat a l'esmentada activitat no hauran de fer la pràctica d'examen.

El seguiment de les classes pràctiques implicarà l'assistència obligatòria a classe el dia en què es faci la correcció, discussió i, en el seu cas, elaboració. Algunes de les pràctiques s'hauran d'elaborar amb anterioritat i ser portades a classe el dia de la correcció. D'altres seran elaborades a classe, a partir de materials que els estudiants hauran treballat amb anterioritat.

La nota obtinguda en les pràctiques es multiplicarà per dos i promediarà sobre 50, juntament amb les qualificacions obtingudes en les preguntes teòriques de l'examen.

Per tal que les pràctiques puguin fer mitjana, i en el seu cas, facilitar la superació, s'haurà d'haver obtingut una puntuació mínima de 3'5 punts en el conjunt de les preguntes teòriques.

En tot cas, s'entén que aquesta mitjana es farà efectiva quan sigui més beneficiosa per l'estudiant. Si no, la

nota final s'obtindrà de la mitjana dels resultats obtinguts a les preguntes teòriques.

Puntuació addicional per activitats d'autoaprenentatge realitzades a classe.

Els estudiants que facin un mínim de quatre activitats d'autoaprenentatge que es facin al llarg del quadrimestre, obtindran fins a 0'75 addicional que s'afegirà a la nota que s'obtingui a l'examen.

Activitats d'avaluació

Títol	Pes	Hores	ECTS	Resultats d'aprenentatge
Examen	60 per 100	2	0,08	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29
Pràctiques (avaluació continuada)	40 per 100	0	0	1, 4, 5, 8, 14, 15, 17, 20, 21, 22, 24, 25, 26, 27, 28, 29

Bibliografia

A) Manuals bàsics:

BLASCO LAHOZ, F.; LÓPEZ GANDÍA, J. i MOMPALER CARRASCO, M^a.A.: Curso Básico de Seguridad Social, València, Tirant lo Blanch, darrera edició

GONZÁLEZ ORTEGA, S.: Introducción al derecho de la Seguridad Social, darrera edició

RODRÍGUEZ RAMOS, M^a.J.; GORELLI HERNÁNDEZ, J. i VÍLCHEZ PORRAS, M.: Sistema de Seguridad Social, Madrid, Tecnos, darrera edició

VIDA SORIA, J. i altres: Manual de Seguridad Social, Madrid, Tecnos, darrera edició

B) Altres manuals d'utilitat:

ALONSO OLEA, M. i TORTUERO PLAZA, J.L.: Instituciones de Seguridad Social, Madrid, civitas, darrera edició.

BLASCO LAHOZ, F.; LÓPEZ GANDÍA, J. i MOMPALER CARRASCO, M^a.A.: Curso de Seguridad Social, València, Tirant lo Blanch, darrera edició.

DE LA VILLA GIL, L.E. (director): Derecho de la Seguridad Social, València, Tirant lo Blanch, darrera edició.

C) Altres obres d'interès per a consultes concretes: manuals "històrics" i monografies:

ALARCÓN CARACUEL, M.R. i GONZÁLEZ ORTEGA, S.: Compendio de Seguridad Social, Madrid, Tecnos, 1991.

ALONSO SECO, J.M^a. i GONZALO GONZÁLEZ, B.: La Asistencia Social y los Servicios Sociales en España, Madrid, BOE, darrera edició.

ESTEBAN LEGARRETA, R. i PÉREZ AMORÓS, F. (Directors): El marc català de relacions laborals i de la protecció social (Volum II), Barcelona, Consell de Treball Econòmic i Social de Catalunya, 2005.

DIVERSOS AUTORS: Historia de la acción social pública en España. Beneficencia y previsión. Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales, 1990.

LÓPEZ LÓPEZ, J.: (Directora): Seguridad Social y Asistencia Social: temas de actualidad, Madrid, Marcial Pons, 1996.